

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QO'SHMA GAPLARNING PRAGMATIK FUNKSIYALARI VA QIYOSIY TAHLILI

Ibragimova Rushana

Samarqand Oriental Universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi qo'shma gaplarning pragmatik funksiyalari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilingan. An'anaviy sintaksisda qo'shma gaplar asosan grammatik va strukturaviy bog'lanishlar bo'yicha tasniflangan bo'lsa, pragmatik yo'nalishi so'zlovchining illokutiv maqsadi, yashirin (implitsit) ma'nolar hamda muloqot kontekstini o'rganadi

Kalit so'zlar: Pragmatik, teng bog'langan qo'shma gap, ergashli qo'shma gap, illokutiv kuch, bilvosita nutqiy akt, qiyosiy sintaksis, diskurs tahlili, xushmuomalalik kategoriyasi.

Zamonaviy tilshunoslikda lisoniy hodisalarni faqat formal-grammatik tomondan emas, balki ularning muloqot jarayonidagi amaliy bajaradigan vazifasi, ya'ni pragmatik xususiyatlari nuqtai nazaridan tadqiq etish yetakchi o'ringa chiqdi. Sintaksis tilning shakliy-tuzilish qolipini belgilab bersa, pragmatika ushbu qurilmalarning aniq muloqot kontekstida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatni qanday aks ettirishini o'rganadi. Shu nuqtai nazardan, teng va ergashli qo'shma gaplar shunchaki bir nechta predikativ birliklarning grammatik yig'indisi bo'lib qolmay, so'zlovchining kommunikativ intentyasi, emotsional-ekspressiv munosabati hamda ijtimoiy-madaniy xushmuomalalik tamoyillarini namoyon etuvchi muhim vositadir.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lib (ingliz tili hind-evropa oilasining german guruhiga, o'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga kiradi), ularning sintaktik va pragmatik imkoniyatlarida sezilarli tipologik tafovutlar ko'zga tashlanadi. Ingliz tilida analitik qurilmalar, modal fe'llar va so'z tartibi pragmatik

ma'noni shakllantirishda yetakchilik qilsa, o me'yoriy o'zbek tilida sintetik shakllar, fe'lining funksional shakllari (ravishdosh, sifatdosh), ko'makchilar va qo'shimchalar tizimi muhim rol o'ynaydi.

Pragmatik mexanizmlar va bilvosita nutqiy aktlar

J.Ostin va J.Syo'rlning nutqiy aktlar nazariyasiga ko'ra, har bir aytim (utterance) lokutiv, illokutiv va perlokutiv kuchga ega. Qo'shma gaplar murakkab sintaktik butunlik sifatida ko'pincha bilvosita nutqiy aktlarni (Indirect Speech Acts) shakllantirish uchun xizmat qiladi. Muloqot jarayonida so'zlovchilar to'g'ridan-to'g'ri buyruq yoki iltimos berishdan qochib, tinglovchining 'yuzi'ni (face-saving strategy) saqlash maqsadida ergashli yoki teng bog'langan qo'shma gaplardan foydalanadilar:

1. Shart ergashli gaplarning xushmuomalalik vositasi sifatidagi funksiyasi: Ikkala tildada ham shart munosabatini ifodalovchi gaplar iltimos yoki taklifni yumshatish (hedging) vazifasini bajaradi. Masalan, ingliz tilidagi 'If you could open the window, that would be helpful' aytimi sintaktik jihatdan shart gapi bo'lsada, pragmatik jihatdan yumshoq formada berilgan iltimosdir. O'zbek tilida ushbu holat fe'lining '-sa' shart mayli va yordamchi fe'llar vositasida amalga oshiriladi: 'Darchani ochib yuborsangiz, yaxshi bo'lardi'.

2. Sabab ergashli gaplarning o'zini oqlash va asoslash funksiyasi: So'zlovchi noqulay yoki salbiy axborotni yetkazishdan oldin sabab ergash gap orqali o'z harakatini asoslaydi. Ingliz tilida 'Because it's getting late, we should wrap up the meeting', o'zbek tilida esa 'Vaqt kech bo'lib qolgani sababli, majlisni yakunlasak to'g'ri bo'ladi' shaklida so'zlovchi suhbatdoshga nisbatan bosimni kamaytiradi.

Qo'shma gaplarning pragmatik xususiyatlari qiyosiy jadvali

Pragmatik funksiya	Ingliz tilidagi ifodalanishi	O'zbek tilidagi ifodalanishi
Yumshatilgan iltimos / buyruq	Conditional clause (If you don't mind...)	Shart shakli (-sangiz) / Analitik birikmalar
Yon berish (Concessive)	Complex clause with although / even though	Ergash gaplar (-sa ham, -gan bo'lsada)

Yashirin zidlov / Kesatiq (Irony)	Asyndetic or coordinate (He promised, yet...)	Bog'lovchisiz yoki esa / borgan sari birikmalari
--------------------------------------	--	---

Bog'lovchisiz qo'shma gaplarning pragmatik emotsional-ekspressivligi

Bog'lovchisiz qo'shma gaplar har ikkala tilda ham muloqotning emotsional va kontekstual dinamikasini oshirishga xizmat qiladi. Grammatik bog'lovchilarning tushirib qoldirilishi tinglovchidan muloqot kontekstini va so'zlovchining intonatsiyasini to'g'ri uqib olishni talab etadi. Masalan, ingliz tilidagi “You paid the fee; you take the risk” aytimi shunchaki dalillarni ketma-ket keltirish emas, balki ogohlantirish pragmatik funksiyasini bajaradi. O'zbek tilidagi “Chaqirdim — kelmadi” aytimida esa zidlov bog'lovchisi (lekin) ishlatilmagan bo'lsa-da, so me'yoriy ekspressiv intonatsiya va pauza orqali so'zlovchining afsuslanishi yoki gina-kudurasi ifodalanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida qo'shma gaplarning qo'llanilishi faqatgina grammatik va akademik to'g'rilik qoidalariga emas, balki bevosita so'zlovchining pragmatik intentyasiga bo'ysunadi. Ingliz tili analitik vositalar va sintaktik konstruksiyalar orqali pragmatik ma'noni shakllantirsa, o'zbek tilida sintetik vositalar, affiksial morfologiya hamda ijtimoiy iyerarxiyani aks ettiruvchi xushmuomalalik formalaridan keng foydalaniladi. Ushbu pragmatik xususiyatlarni qiyosiy o'rganish tillarni o'qitish metodikasi, tarjima nazariyasi va madaniyatlararo muloqot samaradorligini oshirishda alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, 1969.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press, 2002.

4. Safarov, Sh. Pragmalingvistika. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
5. Mahmudov, N., & Nurmonov, A. O'zbek tilining nazariy sintaksisi. Toshkent: O'qituvchi, 1995.